

От управление на кризи към **системна подкрепа**

Превенцията на раздялата на децата и семействата стои в центъра на съвременните политики за закрила на детето[i]. Актуалните, международно утвърдени рамки на политиките в това поле, като Европейската гаранция за детето (2021 г.) в Европейския съюз[ii], предполагат различните форми на подкрепа за семействата да се превърнат от спомагателни инструменти и добро намерение в обезпечен с необходимите ресурси ангажимент на държавите, за да бъдат адресирани причините за риска от раздяла, вместо да се налага системите за закрила да реагират на последствията от тях.

В държавите с исторически най-старите и развити системи за закрила на детето, в последните две десетилетия се случва критично преосмисляне на установените практики и преход от превърналия се в традиционен „разследващ“ модел, при които приоритетно се правят проверки по сигнали и се налагат мерки за закрила, чрез които децата се „спасяват“ от нанасящите им вреда обстоятелства, към модел на системна подкрепа за семействата, при която фактори от живота на детето като бедност и материална несигурност се разпознават не като личен провал на родителите, а като структурни детерминанти на риск. Това преосмисляне е подкрепено от научния консенсус за трайните невробиологични вреди от раздялата, както и от икономическите доказателства[iii], че инвестициите в превенция са значително по-ефективни и фискално отговорни от скъпоструващото и травматично реактивно извеждане на децата от семействата.

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

НОУ-ХАУ ЦЕНТЪР ЗА АЛТЕРНАТИВНИ ГРИЖИ ЗА ДЕЦА НБУ

Политически препоръки за превенция на раздялата на децата и семействата

От управление на кризи към **системна подкрепа**

Настоящите политически препоръки стъпват върху данните от изследване на причините за раздялата на децата и семействата в България от 2024 г.[vii], които показват, че въпреки постигнатия нормативен напредък, системата за закрила в нашата страна работи приоритетно реактивно при наличие на тежки кризи в семействата, които често налагат настаняване на деца извън семействата им като мярка за закрила. Преминаването към проактивен модел на подкрепа, преди кризите да са достигнали своя върхов момент, изисква преосмисляне на закрилата не като констатиране на рискове и родителски провали след проверки по сигнали за деца в риск, а като социална инвестиция в стабилизиране на семействата. В тази препоръка се застъпва тезата, че само чрез насочване на ресурсите към навременна и ранна подкрепа и преодоляване на структурните причини за уязвимост, държавата може да изпълни задължението, което вече сама си е възложила политически и нормативно, за гарантиране на най-добрия интерес на детето в неговата естествена и най-добра среда за развитие – семейството.

Раздялата

е критично събитие, свързано с прекъсване на фундаментални за детското развитие връзки. Тя може да бъде еднократна, повтаряща се или хронична и има две основни измерения: *физическо и емоционално.* Физическата раздяла е когато детето и родителите живеят отделно без прекъсване за период по-дълъг от един месец. Раздялата се смята за продължителна, ако трае повече от три месеца. Емоционалната раздяла може да има, дори при физическо присъствие на родителите. Тя може да е следствие от системно неглижиране, когато родителите не разпознават и не отговарят на нуждите на детето и често остава невидима за дълго време[v].

Децата

изпитват силен стрес и тревожност, които оказват дълготрайно негативно влияние върху тяхното когнитивно и социо-емоционално развитие. Продължителното прекъсване на връзките на привързаност увеличава риска от психични разстройства и може да доведе до трайна загуба на умения за формиране на доверие в околните[vi]. Без подкрепата на значим възрастен, който да помогне на детето да регулира емоциите си, раздялата може да се превърне в травма. Тази *„незарастваща психична рана“* влияе на емоциите и поведението в дългосрочен план, блокира капацитета за учене и общуване и така влошава шансовете за успешна реализация в бъдеще[v].

Семейството

в контекста на съвременните политики за закрила на детето се определя предимно от наличието на емоционална сигурност, взаимна обич, грижа и подкрепа между хората, а не от строго правни или биологични критерии. То може да обхваща широк кръг от хора и взаимоотношения: родители, роднини по кръвна линия, разширено семейство, настойници, които се грижат за други, или хора, избрали да живеят заедно без брак. За детето семейството е средата, която му осигурява идентичност, грижа и закрила[xii].

България сравнително бързо изминава път на радикална промяна след 1989 г.[iv], преминавайки от социалистическия модел на държавата като „по-добрия родител“ за всяко дете към съвременното признаване на раздялата на децата от семействата им като травматично преживяване, което трябва да бъде избягвано. В миналото у нас институционализацията е била нормализирана като форма на държавна „превенция“ на рисковете за децата, но модерната законодателна рамка и изграждането на системата за закрила на детето след 2000 г. полагат основите на промяната. Ключовите следващи политически стъпки, като Националната стратегия „Визия за деинституционализацията за децата в Република България“ (2010) и Законът за социалните услуги (2019, в сила от 2020), окончателно утвърждават превенцията като водещ принцип, дефинирайки резидентното настаняване единствено като последна възможност за осигуряване на грижа за дете в риск след изчерпване на всички останали възможности за подкрепа. Приемането на първия Национален план за ранно детско развитие през 2024 г. бележи решителна крачка към въвеждането на модел на първична превенция, интегрирайки секторите здравеопазване, образование и социална закрила в единна система за ранна подкрепа на всички семейства[vii].

Инвестиции в превенция

Инвестициите в превенция позволяват на системите за закрила да разпознават ранните признаци на риск и да предлагат адекватна подкрепа, което значително намалява вероятността от ескалация на проблемите и извеждане на детето от семейството. Чрез осигуряване на достъп до жилищно настаняване, здравеопазване и грижи за децата, се стабилизира икономическото състояние на семейството и се изграждат по-здрави и сигурни общности[ii], в които децата растат в условия на сигурност. Тези навременни интервенции предотвратяват натрупването на социални рискове, които на по-късен етап биха изисквали значително по-скъпи коригиращи мерки. Доказано е, че ранната подкрепа носи висока икономическа възвръщаемост, подобрявайки дългосрочните житейски перспективи на децата и намалявайки натиска върху социалните системи[iii].

Най-новите програмни документи на ЕС

Най-новите програмни документи на ЕС в полето на закрилата: Препоръката за Европейска гаранция за детето (2021) и Препоръката за изграждане на интегрирани системи за закрила (2025)[i] експлицитно разглеждат риска от раздяла на децата и семействата като социално обусловен и поставят акцент върху осигуряването на интегрирана подкрепа за семействата и прекъсването на трансгенерационния цикъл на бедността като най-добри форми на превенция на раздялата.

Какъв е проблемът?

Система за закрила на детето в България работи приоритетно реактивно: това означава, че тя се намесва (предприемайки потенциално травматични и скъпо-струващи интервенция) директно в живота на семействата едва след идентифициране на настъпила криза, която създава сериозен риск за децата. Вместо сътрудничество с родителите, ранно разпознаване на потенциални рискове и целенасочени инвестиции в подкрепа на време за преодоляване на негативното въздействие на структурните фактори, които създават уязвимост, усилията и ресурсите са съсредоточени върху „гасене на пожари“.

При това положение, извеждането на детето от семейната среда често се налага като непосредствен отговор на натрупани във времето множество дефицити, най-често социално-икономически в своите корени, както показват актуалните изследователски данни[vii]. В практиката на отделите за закрила „спешното извеждане извън семейството“ се е превърнало в основния „вход“ към системата за грижа и подкрепа. Това е мярка, която се прилага без предварително проучване и оценка и без да са нужни доказателства, че без резултат са изчерпвани всички възможностите за подкрепа в семейна среда, както е законово регламентирано за всички останали случаи.

За утвърждаване на това положение допринася и фактът, че достъпът до услуги за грижа и подкрепа в общността минава приоритетно именно през отделите за закрила на детето. Социалните услуги и в момента могат да идентифицират и сами семейства, които се нуждаят от подкрепа, но след това не могат да започнат активна и пълноценна работа по техните случаи по същество, без насочване от страна на отделите[1]. Това означава, че родителите в общия случай нямат лесен и свободен от стигма и страх достъп до консултиране и подходящи, щадящи програми за подкрепа за добро родителство. Обраното, достъпът е труден поради нужда от посредничество от страна на прилагащата своите интервенции система за закрила, а също и заради местоположението и организацията на работата на значителна част от услугите (например, най-често те се намират извън кварталите с висока степен на уязвимост и не работят мобилно)[viii].

1. Достъпът до услугите през отделите за закрила на детето става през насочване за извършване на предварителна оценка на потребностите или чрез направление за ползване на услугата. Първият вариант е за краткосрочна, неконкретизирана подкрепа и не включва работа по случай по същество, доколкото и самите отдели не разкриват случаи, а просто отговарят на вмененото им от законодателството задължение да насочват обърналите се към тях хора към услуги, докато вторият вариант е свързан с отваряне на случай от отдела, което означава потвърдено наличие на дете в риск по смисъла на закона за закрила на детето.

Работа по случаи в системата за закрила

Източник: АСП

Защо е важно това да се промени?

В името на най-добрия интерес на всяко дете

Данните от невронауката и психологията на развитието категорично доказват, че раздялата на детето от значимите за него възрастни е травматично преживяване[v] дори и когато се налага в името на неговата безопасност. Продължителната раздяла от родителите и липсата на устойчивост в настаняването в алтернативни грижи излага детето на токсичен стрес, който трайно увреждa неговото когнитивното и емоционалното развитие[vi]. Така, цената на тази интервенция в дългосрочен план може да се окаже по-висока от тази на първоначалния риск, особено ако той е свързан приоритетно с бедност или несигурно жилище.

Придържане към съвременни стандарти

Международните и общо-европейски политики[i] изискват преминаване от логиката на намеса, която санкционира родителите заради несправянето с грижата, към логика на социална инвестиция за гарантирането на сигурна среда в семейството за всяко дете[viii]. Ключов аргумент за тази промяна вътре в самото поле на закрилата са анализите на данни, които показват, че много от проблемите в грижата, които изискват интервенции от системите за закрила, всъщност са следствие на структурни проблеми (липса на жилище, несигурна заетост, неадекватни здравни услуги), а не на индивидуален родителски провал[viii].

За да не трупаме публични разходи с бездействие

Изучаването на опита на държавите с дълга история на прилагането на мерки за закрила недвусмислено показва още, че бездействието и отлагането на превенцията са източник на бъдещи публични разходи, които могат да бъдат избегнати[iii]. От добре изучения и документиран опит на САЩ знаем, че всеки долар, изразходван за грижа извън семейството, генерира до 9,5 долара допълнителни обществени разходи в дългосрочен план поради повишена вероятност от контакт с наказателната система, безработица и влошено здраве[iii].

Превенцията е важна от гледна точка на социалната кохезия, защото разпадащите се семейства провалят житейските перспективи на отделните хора, разрушават връзките в общностите и повишават в бъдеще социалните рискове като престъпност и насилие.

Някои фактори, които допринасят за статуквото

Системата страда от липса на данни

Системата страда от липсата на данни за планиране и оценка на ефективността, тъй като на национално ниво не се събират и обработват статистически данни за реалните причини за раздяла на семействата, нито за дългосрочния ефект от мерките за превенция (мерки за закрила в семейна среда). Въпреки факта, че голяма част от дейността на отделите за закрила на детето са случаи по превенция, липсват данни за характера на тези случаи и интервенциите, които се прилагат по тях, както и каква е ефективността им[viii]. От практиката знаем, че едни и същи деца от едни и същи семейства в течение на времето преминават през настанявания в различни услуги, реинтеграция, превенция, повторни раздели и т.н. интервенции, които на информационно ниво се третират като отделни и нови случаи. Честите промени и липсата на предвидимост пречи на изграждането на сигурна привързаност, засилва травмите и на свой ред задейства порочен кръг от неуспешни реинтеграции и още раздели[vi].

Съществува концептуално объркване

Съществува концептуално объркване около бедността, при което в контекста на работа по закрила ефектите от живота в бедност често се етикират административно като „неглижиране на грижата за децата“ или „нисък родителски капацитет“ и с тези проблеми се работи като с емоционална раздяла без такава непременно да е налице. Това се дължи на липсата на ясни дефиниции, но и на признаване на многоизмерния характер на бедността: нейните социални, психологически и политически аспекти, отвъд материалните лишения, които я превръщат в нарушение на основните човешки права и системна несправедливост (какъвто е подходът, предложен от Европейския съюз в Стратегията за борба с бедността от 2026 г.[ix]). Следствието е, че цялата отговорност за справяне с множеството негативни ефекти от бедността се прехвърля върху родителите и се легитимира прилагането на реактивни мерки (вкл. извеждане на децата), вместо да изискват от държавата системни политики за борба с бедността като форма на превенция.

Фрагментирано използване на ресурси

Значим проблем е и фрагментираното използване на ресурсите и липсата на междусекторно сътрудничество. Здравеопазването, образованието, полицията често не припознават своята роля в превенцията, оставяйки отделите за закрила да функционират като единствен заместител на по-широки социални политики[vi]. На местно ниво множество налични ресурси за превенция (детски кухни, здравна медиация в уязвимите общности, патронажна грижа и др.) не функционират съгласувано и интегрирано, което ограничава реалното им въздействие върху семействата в риск[x]. Изброените и други подобни дейности, доколкото са налични в различните населени места, в момента се финансират и управляват по различни механизми (понякога подчертано централизирано, друг път изобщо без контрол от държавни структури, само по волята на местната власт или по инициатива на гражданския сектор, което затруднява интегрирането им), във всеки случай – нестратегически във връзка с цялостна политика за подкрепа на семействата.

Ситуацията в момента в България може да бъде определена като „стратегически формализъм“: превенцията изглежда принципно застъпена в основните нормативни и стратегически документи, както и се разпознава като идеална цел от вземащите решения политици и в практиката, но в плановете за действие за изпълнение на политиките превенцията не присъства под формата на приоритетна инвестиция, дефинирана през конкретно насочени ресурси, ясни дейности, разпределение на роли и индикатори за успех.

Какво е решението?

Необходима е промяна в начина, по който държавата разпределя своите ресурси и легитимира своята намеса. Настоящият подход на извеждане на детето от семейството „по спешност“ при криза е едно физическо отделяне, което нанася травма, често без да решава проблемите по същество. Структурни нужди на семействата, които водят до кризите, остават без отговор, докато детето расте в осигурена от държавата алтернативна грижа, която е трудна за управление, особено ако се търсят високи стандарти за качество, и струва скъпо на цялото общество. Вместо това системата трябва да заработи като механизъм за укрепване на семейната устойчивост и благополучие.

Вместо детето да бъде извеждано от опасността реактивно, ресурсите трябва да се насочат към премахване на опасността от семейството или ефективна подкрепа за родителите. Това означава адресиране на структурните проблеми на семействата като жилищна несигурност, безработица и достъп до здравеопазване в комбинация с достъпни възможности за подкрепа за добро родителство, които могат да бъдат и терапевтични[xi].

Вместо родителите да бъдат приемани за виновници за проблеми, които налагат интервенции от системата за закрила, тази система трябва да работи с тях като с партньори. Укрепването на семейството изисква изграждане на доверие и овластяване, при което родителите са активни участници в планирането на стъпките за промяна, а не пасивни обекти на административни мерки[xii].

Устойчивото решение изисква инвестиции в подобряване на средата около семействата. Интегрирането на налични възможности като материална подкрепа, патронажна грижа, развитие на родителските умения, психично-здравно консултиране, услуги за зависимости и др. в обща превантивна система доказано може да стабилизира семейството преди настъпването на точката на пречупване[ii]. Допълнително, достъпът до услуги за подкрепа в общността все още е неравномерен в страната, което трябва да се промени.

В основата на съвременното разбиране за превенция стои екологичната теория[xii], която разглежда детето не като изолиран субект, а като част от система, в която семейната единица е фундаменталната подкрепяща структура. Семейството е естествената среда за развитие на детето, където се изграждат връзките на сигурна привързаност, критични за правилното развитие на мозъка и личността. Когато вниманието на държавата е съсредоточено върху физическата безопасност на детето, пренебрегвайки целостта на семейството, съществува риск предприетите в името на безопасността интервенции да доведат до унищожаване на уникалната дългосрочна система за подкрепа, с която детето разполага: неговото семейство. Семейството, от своя страна, също не съществува във вакуум, а напротив – във взаимодействие с общността, обществото, факторите от социалната, икономическа, политическа среда, които го заобикалят[xiii]. Тези фактори могат да бъдат мощен дестабилизиатор за семейството, който също не бива да се пренебрегва.

Възможни стратегии за политически действия

Вариант 01 Реактивният модел да остане същия

Към настоящия момент, държавата, чрез отделите за закрила на детето, функционира като „спасител“ на детето, който се намесва в живота на семействата в момент на създаваща риск криза (чрез интервенция, чийто параметри са регламентирани в законодателството за закрила). Когато рискът е толкова сериозен, че се налага извеждане на децата от семейната среда, държавата осигурява за децата алтернативни грижи, които се предоставят в приемни семейства или социални услуги за резидентна грижа[2]. При този модел ресурсите са концентрирани в работата на отделите за закрила по оценка на риска и услугите за алтернативна грижа[viii]. Социалните услуги за подкрепа в общността могат да работят с децата и семействата, без те непременно да са вече разделени, но тези услуги най-често не са „отворени“ за децата и родителите, т.е. няма свободен достъп, а в тях се работи по случаите на тези деца и родители, които са насочени за подкрепа от системата за закрила. Системата пък се задейства едва когато е достигнат праг на очевиден риск. Това е системната логика на интервенцията при този модел.

Проблемът с този модел е, че игнорира изцяло въздействието на структурни фактори като бедността в нейните множество аспекти, които нанасят вреди на общностите, семействата и децата от поколение на поколение. В крайна сметка, тези натрупващи се вреди спорадично генерират кризи, които изискват намесата на системата за закрила на детето и социалните услуги. Когато намесата се случва, интервенциите са сложни, дългосрочни и скъпи за осъществяване, защото проблемите, довели до кризата, са много и дълбоки. В България системата за закрила работи почти изцяло само със случаи с подобен профил[vii]. Още по-тревожно е, че интервенции с едни и същи деца и семейства с този профил се налагат многократно.

2. В настоящия документ разглеждаме настаняването при близки и роднини, което в България законово попада в обхвата на мерките за закрила на детето, като принципно различно от приемната и резидентната грижа, прилагайки посочената в началото на текста широка дефиниция за семейство, и Насоките за алтернативни грижи за деца и Конвенцията за правата на детето на ООН. Член 20 от Конвенцията подчертава, че алтернативна грижа е необходима, когато едно дете е „лишено от семейната си среда“, а не конкретно от родителски грижи, а член 3 от Насоките отбелязва, че усилията на държавата трябва да бъдат насочени към гарантиране, че детето е под грижата на родители или „други близки членове на семейството“.

Минимални конкретни стъпки за промяна:

1) Дори и системната логика да остане същата, изключително важно е да бъдат инструментализирани ключови понятия от полето на закрилата като „неглижиране“ и „родителски капацитет“ през въвеждането на методи и подходи за оценка, които да гарантират различаване на въздействието на бедността и материалната депривация върху живота на семействата от неразпознаването и нереагирането на нуждите на детето от страна на родителите (емоционалната раздяла). В момента системата за закрила и социалните услуги не работят с единни, стандартизирани и утвърдени инструменти на оценки на риска от неглижиране и родителския капацитет, което води до смесване на проблеми с различен характер.

2) Втората важна стъпка е осигуряването на работещи механизми за достъп до услугите за подкрепа без необходимост от посредничество от страна на отделите за закрила на детето. Това включва преосмисляне на начините за отчитане и финансиране през държавния бюджет на услугите и въвеждане на промени, чрез които да се стимулира директното „търсене и предлагане“ на социални услуги на децата и родителите.

Два възможни алтернативни на настоящия механизми за достъп до услугите са прилагането на квотен принцип в рамките на капацитета им за осъществяване на делегирана от държавата дейност или „мек“ вход към услугите. Квотният принцип на практика може да означава да е допустимо например до 30% от клиентите, по чиито случаи работи дадена услуга, да идват в нея сами, без направление от отделите за закрила на детето, т.е. работата на услугите с т.нар. доброволни или самозаявили се клиенти, да се покрива от осигурения бюджет и да се отчита като такава пред контролните органи. Алтернативен „мек“ вход към услугите, който все пак да е легитимен може да бъде насочване от здравните и/или образователни медиатори, училищни психолози или класни ръководители, лични лекари, или пък решение на координационните механизми за работа по случаи на местно ниво.

Ако се запази това положение, единственият подход за намаляване на броя на децата в алтернативна грижа, е механичният. Това означава натиск върху системата за закрила все по-малко деца да се извеждат от семейната им среда, както и вече изведени деца да се връщат обратно в семействата им като се пренебрегват потенциални рискове. В този смисъл, всякакви успехи, които държавата отчита по намаляване на броя на децата в алтернативна грижа, трябва да бъдат разглеждани критично, докато не бъдат подкрепени с обективни данни за реалния обхват и въздействие върху положението на децата и семействата на мерките за превенция и реинтеграция, които се предприемат.

Вариант

02 Да се справим проактивно с уязвимостта и рисковете

Този модел предлага доказано ефективни целенасочени действия и премества фокуса на интервенцията „надолу по веригата“, идентифицирайки факторите на уязвимост преди тяхното натрупване да доведе до трудна за преодоляване криза в семейството.

На първо място е необходимо проактивно търсене на информация за семействата в риск. Механизмите за нейното набавяне включват събиране и анализ на статистически и изследователски данни (например демографски данни, но и такива, които касаят качеството на живот; данни от тематични изследвания, проведени с качествени инструменти и др.), както и директна работа „на терен“ в кварталите и общностите с високо ниво на уязвимост. Работата „на терен“ позволява да бъдат разпознати ранни признаци на нестабилност и семействата могат да бъдат насочени директно и доброволно към услуги и други подходящи форми за подкрепа.

Най-ефективно е по случаите да се работи индивидуално „на ниво семейство“, както и подкрепата да е интегрирана. Първото означава насочването към услуги и други възможности за подкрепа да не е едно и също за всички, а да е съобразено с нуждите на конкретните семейства. Второто – подкрепата да може да дойде от най-подходящото място, а не да се предоставя само в рамките на социалната, образователната или здравната система. Затова е нужна най-вече работеща междусекторна координация на местно ниво, при която професионалисти в различни роли (социални работници, медиатори, учители, здравни работници) обединяват усилията си да насочват вече наличните ресурси на системите, в които работят, за ранна превенция на риска.

Такъв модел на работа би бил най-ефективен, ако се преодолее изкуственото разделение между финансово-материалното подпомагане и социалната работа. Тъй като рисковете за семейството често са пряк резултат от взаимодействието между структурна бедност и лична уязвимост, интервенциите трябва да се прилагат като единен пакет от мерки. Това означава, че осигуряването на базови материални нужди (жилище, храна, финансови ресурси) трябва да бъде съпътствано от целенасочена психо-социална подкрепа и развитие на родителските умения. Материалната подкрепа следва да се разбира като инвестиция в стабилна основа за дългосрочно укрепване на семейната устойчивост.

Общините биха могли да имат водеща роля, защото те са в най-добра позиция да организират и насочат наличните ресурси по подходящ начин, съответстващ на местната специфика, дори и при липса на допълнителна целева финансова или друга подкрепа на държавно ниво[8]. Ключова е ролята на социалните услуги, които се управляват от общините, която трябва да бъде съгласувана на първо място с работата на местни отдел за закрила на детето, а след това да бъдат положени усилия в работа по случаи да бъдат привлечени и местните представителите на други системи, за които подкрепата на семействата не е централен приоритет.

При такъв логически модел, раздялата на децата от семействата би следвало да се разглежда като провал на системата да идентифицира нуждите и да предостави адекватна ранна подкрепа.

Огромното преимущество тук е, че чрез едно „филтриране“ на случаите се разграничават семействата с материални, здравни и др. нужди от тези с реални проблеми в родителския капацитет. Първите получават ранен достъп до подходяща подкрепа, така че в техните домове да не настъпват кризи. Това намалява натовареността на социалните работници от системата за закрила на детето и предотвратява ненужното разделяне (само защото няма какво друго да се направи).

Особено внимание трябва да бъде отделено на семействата, които вече са преживяли раздяла: семейства, които успешно са преминали през реинтеграция; семейства, в които един или двамата родители живеят постоянно в чужбина и др.

Добре е достъпът до услугите за подкрепа да бъде улеснен и чрез по-широкото използването на нови технологии (и-мейли, електронен подпис, електронно връчване на документи, онлайн срещи и др). Това би спестило време и средства.

Важно е да бъде осигурена и възможност на родители да участват във вземане на политическите решения например чрез създаването на родителски съвети към общините.

Малките населени места могат да бъдат креативни в привличане на партньори извън длъжностните лица в институциите: местни активисти, читалищни дейци, съседски групи за самопомощ, квартални магазинери и др.

Механизъм за работа на местно ниво: „Общински фонд за семейна устойчивост и мобилна превенция“*

Компонент 1

Дестигматизиран, леснодостъпен вход към подкрепата за семействата в общността при осигурено целево финансиране за работа по случаи в услугите с клиенти, които не са насочени от отделите за закрила на детето.

- Създаване на „контакти точки“ в общините, където семействата могат да заявят нужда от подкрепа (консултация, правен съвет, помощ за попълване на документи и др.).
- Регламентиране на „мек вход“ – насочване на семейства от ключови професионалисти в общността като здравни медиатори, лични лекари, учители и квартални полицаи.
- Обособяване на специален финансов ресурс в рамките на делегираните от държавата бюджети или чрез общинско дофинансиране.

Компонент 2

Мултидисциплинарен екип, които да работи по разписан модел с разпределени пропорционално отговорности и ясно лидерство.

- Създаване на мобилни екипи, включващи социален работник, семеен консултант/психолог и медиатор от общността.
- Екипът функционира въз основа на разписан протокол за сътрудничество. Всяка намеса се координира от водещ случая професионалист.
- Институционализиране на сътрудничеството с неформални лидери и ресурси в общността – местни активисти, читалища, съседски мрежи и др.

Компонент 3

Пакетно подпомагане за семейна устойчивост, което да е комбинация от финансова и материална подкрепа и социални и терапевтични интервенции.

- Създаване на гъвкав общински фонд за бързо реагиране при материални кризи.
- Предоставянето на материална помощ от фонда е винаги обвързано със съпътстваща психо-социална работа.
- С родителите се договаря „план за семейна устойчивост“, в който семейството се третира като партньор и адресира едновременно структурните нужди (жилище, заетост) и нуждите, свързани с грижата за децата, като ресурсите се осигуряват от фонда като единен подкрепящ пакет.

*Това е предложение за конкретен инструмент за действие на местно ниво, чрез който общините биха могли да се превърнат от администратор на данни и услуги в активен гарант за устойчивостта на семействата. „Общинският фонд“ би могъл да работи като механизъм, който децентрализира превенцията на раздялата и осигурява гъвкаво управление на ресурсите близо до децата и семействата. Трите предложени компонента би следвало да се взаимосвързани и да функционират паралелно. Те могат да бъдат допълнени от още компоненти в зависимост от местната специфика. В България съществуват различни развити практики за координация и междускеторно сътрудничество, които могат да бъдат успешно интегрирани в този механизъм.

Вариант

03 Структурна реформа: да поставим семействата на първо място

Този модел е насочен към фундаментална промяна, която поставя подкрепата на семейството в центъра на държавната политика.

На ниво „нормативни документи“ в полето на закрилата на детето, държавата може сама да си възложи мандат за запазване на семействата на първо място като въведе изискване във всеки случай на идентифициран риск от раздяла да може да бъде доказано, че на детето и родителите е осигурен реален достъп до поне четири ключови области на въздействие (жилище, здравеопазване, образование и подкрепа за ранната грижа) преди да се пристъпи към налагане на мерки за закрила в семейна среда или извън нея. Такава философия е заложена и в момента в законодателството за закрила чрез изискването за изчерпване на всички възможни мерки за подкрепа в семейна среда преди да се предприеме извеждане, но за прилагането и на практика е силно наложителна конкретизация и механизми за проследяване какво реално с прави.

За да не остане това само „на хартия“, а да е изпълнимо това на практика са необходими целеви инвестиции на национални и местно ниво в осигуряването на достъп на всяко семейство до ключови области на въздействие – жилище, здравеопазване, образование и подкрепа за ранната грижа. Тези инвестиции са мултисекторни по характер, затова е необходима координация между ведомствата и обединяване на усилията около общи цели, очертани в национални и местни стратегически документи за семейна подкрепа, съпроводени с планове за действие, обезпечени с ресурси.

Презумпцията тук е, че семейството е основната инфраструктура за развитие. Ролята на държавната и местната власт е да поддържа тази инфраструктура чрез универсален достъп до услуги (първична превенция за всички), а не да я заменя с алтернативна на семейната грижа. Тази философия не е чужда на българските политики и в момента, но практическите стъпки към нейното осъществяване, отвъд декларирането на приоритети, са твърде плахи.

Този вариант предполага максимална стабилност[iii] и икономическа възвръщаемост[ii], както и прекъсва цикъла на депривацията и предотвратява травматичните преживея от раздялата на децата и родителите.

В полето на закрилата в момента България инвестира огромна енергия в третичното ниво на превенция (реактивен модел). Здравата и устойчива система за закрила трябва да инвестира приоритетно в първичното и вторичното ниво (съответно – достъп до базови потребности и услуги за всички семейства и подкрепа на семейства в уязвими ситуации). Когато основата е здрава и семействата са овластени, скъпото и травматично третично ниво се превръща в рядко изключение и вече не е масовата практика[viii].

Какво бихме спечелили?

Четири качествени промени от преминаването от реактивен модел към фокус върху първичната и вторичната превенция:

Ще се повиши индивидуалното благополучие на децата

На първо място и най-важно – повишаване на индивидуално благополучие и подобряване на психичното здраве на децата. Инвестицията в ранна подкрепа защитава децата от „токсичен стрес“ и трайни невробиологични вреди, свързани с раздялата. Вместо да се справя с последствията от травмата, системата ще гарантира правото на детето на идентичност и емоционално постоянство в неговата естествена семейна среда. По този начин раздялата ще се превърне от „нормализирана практика“ в рядко и изключително събитие.

Системата ще стане партньор на семействата

Имиджът на системата за закрила ще се промени от контролиращ и заплашващ към подкрепящ и партниращ за родителите. Пренасочването на ресурсите ще позволи на отделите за закрила да спрат да функционират приоритетно като разследващи органи и да се превърнат в партньори на родителите. Вместо да санкционира материалната депривация чрез извеждане на детето, държавата ще може да адресира структурните детерминанти на риска чрез целеви инвестиции в инфраструктура, вкл. подобряване на достъпа до социални услуги, и ефективна междусекторна координация.

Недоверието към системата ще намалее

Ще се намалят съпротивите към интервенциите на системата в полза на достигането до повече деца на по-ранен етап на проблемите. Интервенциите от първичната и вторична превенция отговарят на нужди на семействата, които те припознават като свои собствени. Много често семействата, в които има проблем, водещ до раздяла, се съпротивляват и не виждат причината за наложеното наказание като легитимна за тях самите, т.е. те се възприемат като жертва и се съпротивляват; превръщат се в т.нар. недоброволни клиенти, с които системата и услугите работят особено трудно. Чрез вторична и първична превенция тези съпротиви, които усложняват интервенции и водят до по-тежко травмиране на детето, могат да бъде намалени или дори напълно преодолени.

Ще нарасне икономическата и обществена устойчивост

Четвърто, икономическа и обществена устойчивост. Инвестициите в първична и вторична превенция са значително по-ефикасни и фискално отговорни от скъпоструващото реактивно извеждане на деца от семействата. Държавата реално има възможност да избегне дългосрочните обществени разходи, при които всяко евро, изразходвано за грижа извън семейството, генерира многократно по-високи разходи в бъдеще поради възпроизвеждането на цикъла на безработицата, влошеното здраве (физическо и психично) и социалната изолация.

Сравнителна таблица
на трите варианта за политическо действие

	01 **Реактивен модел**	02 **Проактивно справяне с уязвимостите**	03 **Структурна реформа**
Основна философия	Държавата се намесва единствено при наличие на сериозен риск за безопасността на детето.	Фокусът се измества „надолу по веригата“, като се идентифицират факторите на уязвимост преди те да доведат до криза.	Семейството се превръща в приоритет на държавата и се разглежда като основната инфраструктура за развитие.
Фокус на ресурсите	Концентрирани в работата на отделите за закрила по оценка на риска и в услугите за скъпа алтернативна грижа.	Индивидуална работа на ниво семейство, съчетаваща материална подкрепа с психо-социални и терапевтични интервенции.	Целеви мултисекторни инвестиции (национални и местни) в жилища, здравеопазване, образование и подкрепа за ранна грижа.
Достъп до услуги	Затворен и труден; изисква посредничество и насочване от системата за закрила.	Дестигматизиран, доброволен и директен достъп до услуги в общността (напр. чрез местни мултидисциплинарни екипи).	Универсален достъп до услуги за всички семейства (първична превенция).
Предимства	Познат и исторически наложен подход. Може да бъде частично подобрен чрез по-добри инструменти за оценка и въвеждане на „мек“ вход към услугите.	Филтрира случаите на структурна бедност от тези с реален дефицит в родителския капацитет, като намалява ненужното разделяне.	Осигурява максимална стабилност, прекъсва цикъла на депривация и носи най-висока икономическа възвръщаемост.
Недостатъци	Игнорира структурната бедност; води до повтарящи се, скъпи интервенции и дълготрайни травми за децата.	Изисква сериозна проактивна работа на терен и преодоляване на изкуственото разделение между социална работа и финансово подпомагане.	Изисква фундаментална промяна, висока първоначална инвестиция и отлична междуведомствена координация.

Цитирани източници

i. Тонева, Е. (2026). *Четири причини превенцията на раздялата да е в центъра на политиките за закрилата на детето днес*. Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. https://knowhowcentre.nbu.bg/chetiri-prichini-prevenciata-na-razdialta-da-e-v-centara-na-politikite-evgeniya-toneva/

ii. Матеева, А. и Лингорски, Е. (2026). *Инвестиции за преминаване от реактивен към проактивен модел на детска закрила. Анализ в контекста на Европейската гаранция за детето.* Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. https://knowhowcentre.nbu.bg/investicii-za-preminavane-ot-reaktiven-kam-proaktiven-model-na-detska-zakrila/

iii. Андерсън, К. и Бар, Ал. (2026). *Инвестиции в превенция: данни и доказателства за намаляване на намесата на системата за закрила в живота на семействата* (уебинар с данни от изследвания на Chapin Hall, организиран от Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ). https://knowhowcentre.nbu.bg/investicii-v-prevencia-danni-i-dokazatelstva-za-namaliavane-na-namesata-na-zakrila-na-deteto/

iv. Маркова, Г. (2026). *Какви национални политики се занимават с превенцията на раздялата?* Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. https://knowhowcentre.nbu.bg/kakvi-nacionalni-politiki-se-zanimavat-s-prevenciata-na-razdialata/

v. Маркова, Г. (2026) *Какво е раздяла и защо е по-рискова при децата?* Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. https://knowhowcentre.nbu.bg/kakvo-e-razdiala-i-zashto-e-po-riskova-pri-decata-galina-markova/

vi. Антонова, Р. (2026) *Кога грижата вреди на детското развитие?* Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. https://knowhowcentre.nbu.bg/koga-grizhata-vredi-na-detskoto-razvitie/

vii. Коалиция „Детство 2025". (2025) *Раздялата на деца от техните семейства. Проучване на опита на организациите членове на Коалиция Детство 2025.* https://knowhowcentre.nbu.bg/wp-content/uploads/2025/03/Prichini-za-razdialata-na-detsa-i-semeistva-izsledvane-Koalicia-Detstvo-2025.pdf

viii. Матеева, А. и Лингорски, Е. (2026). *Какво трябва да имаме предвид, когато говорим за превенция на раздялата?* Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. https://knowhowcentre.nbu.bg/kakvo-da-imame-predvid-otnosno-prevencia-na-razdialata-mateeva-lingorski/

ix. Европейска комисия (2026). *Стратегия на Европейския съюз за борба с бедността.* https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/bg/ip_26_946

x. Тонева, Е. и Иванова, Е. (2026). *Местната власт и превенцията на раздялата на децата и семействата: възможности и пропуснати ползи.* Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. https://knowhowcentre.nbu.bg/mestnata-vlast-i-prevenciata-na-razdialata-na-detsata-i-semeistvata/

xi. UNICEF (2025). *White Paper on Statutory Family Support in Europe and Central Asia*. https://www.unicef.org/eca/reports/statutory-family-support-europe-and-central-asia

xii. Guy-Evans, Ol. (updated on May 6, 2025). *Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory.* https://www.simplypsychology.org/bronfenbrenner.html

xiii. Фондация „Нексиъл Системс" и Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, НБУ. (2023) *Интерактивна карта „Системата на децата в семейства в България"*. https://maps.nexial.co/maps/tdfbg

НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ

НОУ-ХАУ ЦЕНТЪР ЗА АЛТЕРНАТИВНИ ГРИЖИ ЗА ДЕЦА НБУ

Документът е създаден с подкрепата на Фонд „Мечтата на Таня“.
© 2026 Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца, Нов български университет. Всички права запазени. Никаква част от това издание не може да бъде възпроизвеждана, цитирана, съхранявана в база данни или предавана под каквато и да е форма (електронна, механична, фотокопирна или друга) без разрешение или изрично упоменаване на автора.